

אהבת שלמה

דברים על שלמה צמח

ד ב ס ד ן

א ל ה מבני-הדור, שלא הניחו לנו פתח להפריד בין ספריהם, שגם דורות באים יוכלו להיות לאורם, וביי-גיהם עצמם, שדורנו בלבד זכה להיות עמהם במחיצה אחת של זימון ושיח, ונתגלו לנו, והוא גילוי שנתאשר והוסיף ונתאשר, לאורך יובל שנים ומעלה, בחינת אחדות של יוצר ויציריו.

ב.

ודומה עלי, כי הגילוי הזה, שלא אוכל להעיד עליו לגבי כל הסופרים, מהם כבודים ומכובדים הרבה, שהכרתים לפי מה שהיו ולפי מה שכתבו, הוא שנטע בי אהבת-שלמה, שהתמידה והלכה גם כשניסיתי לעלות, כמיעוט כוחי, במסילות ובשביי-לים שהוא הלך והוליד בהם, אם פובליציסטיקה אם בביקורת; ולא עוד אלא אומר מה שיישמע לכאורה כפרדוקס, כי מידת האהבה לו גברה בי לא במה שהיה לי כתנא דמסייעא אלא במה שהיה לי כתנא דפליג. ואפתח, כדרך דוגמה, לא בענין של ספרות אלא בענין של מדיניות — זכורני מאמרו "אגרוף רשע", שכתבו אחרי מאורעות תרפ"ט ובו דברים קשים ביותר על אנגליה, ובכללם נבואה, שנתקיימה כדרך שנתקיימה, דהיינו כי האימפריה הזאת סופה שתתגרש מכל ארצות-כיבושה ובמנוסתה תבקש מפלט לה בארצנו הקטנה; והשוויתי דבריו אלה בכתב לדבריו ששמעתי בעל פה ונפלאתי על אופן שמירתו על הכלל: דברים שאתה אומרם בעל-פה אי אתה רשאי לאמרם בכתב, שענין המה שבהם נתקיים כחוקתו, חוקת האמת, ואף ענין האידך שבהם, על שינוי הדק מן הדק, נתקיים כחוקתו, חוקת אמירתו. ומה השינוי, בנוסח שבעל-פה נאמר בענין המנוסה היא: והיא תבקש לה מקלט-לילה בארצנו הקטנה, ולא נחטא למידתו של אברהם אבינו, מידת הכנסת האורחים, אם הפעם לא נקיימנה. ואל נשכח,

אפתח, ברשותכם, פתיחה באנאלית; לאמור: ודאי שהשעה הקטנה, העומדת לרשותנו בגבולו של הערב, אין בה כדי להעמיד על פעליו של שלמה צמח, שפשוטו לכמה וכמה אגפים ומקצועות, ואפילו היינו מצמצמים את עצמנו על מה שנראה לנו, אם מבחינה אובייקטיבית של הגדון אם מבחינה סובייקטיבית של הדיין, כעיקרה של עשייתו, לא היו דברינו יוצאים מכלל רפרוף על גבי השטחים. הלכך דחיתי את הדיון על הדברים מתחומו הצר של הבעל-פה, כפי שהוא ניתן בשעה הזאת, לתחומו הנרחב של הבכתב, כפי שיינתן בשעה אחרת, ואנסה לומר מה על האהבה, היא אהבת שלמה, שאינה תלויה כל-כך בדבר ובדברים, כפי שהיא תלויה בדובר, באישיותו החטובה והשלימה, שהדברים הקרו מתוכה, אך היא היתה מקורם.

ודאי היו כמה דרגות התפתחות באהבה זו — כי ענין אחד היא היכרות ראשונה, על סופם של ימי-הנעורים הרחוקים, שנגלה עלינו, בני תנועות הנוער, בעיקר בסיפוריו, שהיו תביבים עלינו, וליקטנום מעברים, ואף תירגמנום ללשונות שהיינו נזקקים להן קודם שנעשינו קוראי לשוננו, כפי שנהגנו בו ובמשה סמילנסקי ובמאיר וילקנסקי ומשה הרוני (אחיו של מלך ראויטש) וכיוצא בהם; וענין אחר היא היכרות שלאחריה, בתוך ימי הנעורים ובשלהיהם, שנגלה עלינו, ספרא וסייפא, פובליציסט ומבקר, מעל דפי כתבי-העת ששקדנו על קריאתם, מהיותם לנו כאורים ותומים, לפני עלייתנו ולאחריה; וענין אחרון היא היכרות שלא מרחוק, אלא מקרוב, ואפילו מקרוב-קרוב — כשדמותו החיה והנושמת, דמות חכם ונבון, שרהייתו אינה מכבה את ריגשתו וריגשתו אינה מכבה את רהייתו, נמוזגת עם עשייתו ובה, אלה ספריי, כשם שהם נמוזגים עמה ובה. ועתה, בערבם של ימינו, אנו שמחים ברגעי האושר, שהעניקו לנו

וכאן אתי המקום לספר עיקרו של מעשה שהיה כך היה, מתוך שמירת הזכות לפרסם, לעת-מצוא, כל פרטיו. והוא מעשה, שנדרשתי לפקח על שמירת הבית שנתכנסה בו המועצה הלאומית בתל-אביב. גשמתי לרווחה בראותי את חבריה יוצאים ומתפורים בשלום, וביניהם דוד רמו, שנלוויתי לו לרגל ויכוח בבקורת המקרא, שהעלה אותו, בשבתו כלוא בלטרון. המשכנו בו עתה, בבית קפה מועט, אך פתאום הפסיקו ושאל לענין הכרות המדינה, ובכלל ספקותיו אף עמדתו של שלמה צמה. מתוך ביטחה, שלא הנחתי פירור של הנמקה, שניתן להביאה לטובת ההכרזה, דרכה וכרחה ומתוך ביטחת מישנה, שלא הנחתי מבני-ינו של שלמה צמה לבינה על גבי לבינה, ודאי היה לי כי כירסמתי מספקותיו של איש-שיחי, אף שהוא, כפיר-ליטיקן, שביקש לדעת, מה אומר מבלה-עולם שכמותי, לא ענה בזה כל מאומה, אך העיר: לפי טירחתך רואה אני גודל חשיבותו של שלמה צמה בעיניך, שיגעת על הפרכתו כל כך. לא יכולתי לענות לו אלא מה שאני רגיל לענות לעצמי: תנא-דמסייעא — סכנה היא בו, שמא ירדימך; תנא-דפליג — סיכוי היא בו, שוודאי יעוררך. פרשתי ממנו והתימרתי בלבי, כי במאזני-ההכרעה על הכרות המדינה הטלתי אף אני בן-גרגיר מועט, אבל מה אעשה, והיתה זו התימרות-שוא — דוד רמו, כמותו כאחרים שסופם מראשי המדינה, הצביע נגד הכרותה.

ג.

ואם בענינים של מדיניות כך, בענינים של ספרות, שהם מצע-עשיתו של סופר, לא-כל-שכן, אהבתי את שלמה צמה כתנא-דמסייעא — החל בענין מלחמת "כתובים" ואנשיה, שבה כרוכה אף פגישתנו הראשונה. וכבר הזכרתי ברבים פליאתי, שאני לא הכרתיו קודם פנים, והוא, כנראה, מתוך התענינותו בפרחי-כהונה, אם אמנם הספרות כמותה ככהונה, הכירני ועיכבני ברחוב, וכבא להזכיר רשימתי "בעין צופיה", שהיתה כמסכת-עוקצין המכוונת כנגד שטיינמן ושלונסקי וסיעתם, שאל: ואי אתה חושש למלקיות? (לא אמר כלשון הפשוט: מלקות, אלא כלשון חכמים: מלקיות שהרבות כדרך מלכות — מלכות, זכות — זכיות). ולאחר מלחמת-כתובים" היו קצת מלחמות אחרות, שנמשכו והלכו ואף עתה לא נפסקו. אבל מי הוא, בעצם, שלמה צמה, מה ערכו וטיבו כמבקר למדתי על גבי ובשרי, במה שהיה לי תנא-

כי בימים הרחוקים ההם נראתה כאידיאל — ומי לנו גדול כמטפחו, דוד בן-גוריון — ארצנו כדומיניון בממלכה הבריטית, ששלטונה עשוי שיעבור לידי לייבור. אכן, בכתבי ביקורת על ספרו של בן-גוריון "ממעמד לעם", ולא יכולתי שלא לתמוה על שהוא מרתק את גאולת-ישראל לאחת המשענות המוב-הקות של המשטר הקיים, לא מש ממני רישומה של הרשימה "אגרוף רשע". הילכך בבוא חיים ווייצמן, עם הצעת ועדת פיל, והכריז בפני קונגרס הציונים: המדינה היא בכיסי, ושלמה צמה, מתוך התנגדותו לחלוקה, אמר: משערגי שיעורה של המדינה הזאת, אם היא עשויה שתיכנס לכיס, שמחתי למצוא תנא-דמסייעא בזה, ודעתי נתחזקה מתוך הנימוקים שמאחורי החידוד ההוא. אבל לימים, קרובים יותר, אך הם רחוקים למדי, בהופיע מאמרו הנודע, ובו התראה שלא להעלות את שאלת ארצנו במוקדה של מדיניות העולם, גזירה שתתרוסק בין גלגלי האינטרסים הגלובאליים, ותביעה להסיר את הנהגתנו מעל כנה ולבחור הנהגה אחרת תחתיה, שתשלים עם אנגליה ותפייס את ממשלתה, והיא ממשלתו של בוויין — לא יכולתי, כמובן, שלא להעמיד, זה כנגד זה, הדברים על אגרוף הרשע והדברים על אגם ההצלחה, אך שמחתי למצוא תנא-דפליג בזה, שידעתי, כי בכל אלה ומתוכם דוברת אמתו, ולא דברי נער מתלהלה הם, שבהפקרא-דאיפקא-מסתברא ניהא ליה, אלא גבר עז, כבד-אחריות, שאין לו אלא בינתו אשר יישען אליה, ועם כל התנגדותי להצעתו ומסקנותיה, לא עשיתי מלאכת-ההפרכה על דרך קלות-ראש וגייסתי כל קורט של כובד-הראש שבי, לבקר את דעתי שלי, ואם נמצאה לי מאוששת, גם מכוח ביקורתו הנועזה נמצאה לי. אכן, מתוך הרהורי אלה נלמד לי גם לקח, שראוי אולי להסב עליו את דעת הרבים: פובר, שלא נענה תחילה לקריאתו של ווייצמן, להצטרף להנהגתו, משום שהיא סמוכה על הזיקה לאימפריה הבריטית, הוא-הוא שנשאל לסוף לפתרונה של בעייתנו, ועונה: המשכת המנדט הבריטי; בן-גוריון הרואה תחילה חזותו ותצפיתו בדומיניון או קונדר-מיניון, הוא הדורש לסוף מדינה-לא-לתר ואף זוכה לעמוד בראשה; שלמה צמה, ששמענו מאי קסבר תחילה ולסוף מאי קסבר — שלישיה של אישים נפלים, איש איש חטיבה לעצמה, אישיות לעצמה והיא, אישיותם, היא המחייבתנו, להבין אף את הסתירות שבעמידתם כלפי שעות-הגורל.

של גידולי-ממש. אעיר, איפוא, על דוגמה גדולה, שלא היה בה משום אמירת לאון, כפי שנהג בכמה וכמה אישים ועשייתם, כשם שלא היה בה משום אמירת הן, כפי שנהג בכמה וכמה אישים ומעשיהם, והיא דוגמת הערכתו לש"י עגנון, שרצף בה הסתייגות להסתייגות, ורבים שהסתייגו מהסתייגותו, מי במי-שרים ומי בעקיפים, ואף עבדכם בכללם, אך דין להודות, כי לא הקל גם על מי שראה אותו כמותי כמעריך אשר שרה עם נערכו ולא יכול לו, את מלא-כת-ההגנה, שכן ההתקפה היתה בנויה שיטה ערוכה וסדורה, וכל שיצא בקנה-רובה כנגד תותח, לא עשה לה לאמת שירות של ממש.

וברשותכם אסמך לכך תשלום חידוד ששמעתי מפי שלמה צמח, ואף פירסמתיו משמו, בקצרת אגונים, סי' 317, וכך לשונו: מעשה בשלמה צמח, שאמר לו לש"י עגנון דבר-שבח על סיפור מסיפוריו. ביקש ש"י עגנון להרגישו, כי דברי שבח כאלה ראוי שייאמרו ברבים. אמר: שמונה עשרה אומרים בלחש, כשקורין לתורה מכריזים בקול גדול: יעמוד הרב הגאון וכו' וכו', וכל העדה שומעים. ומה תשלום-החידוד שלא הבאתי בחייהם, שלא לעמעם רב-יתר את ייחוסיהם, ששאלתי לו לשלמה צמח: ובאמת, למה לא הכרות; השיב לי: ראשית, הכרותי; שנית, לא יכולתי להכריז כנוסח, שדיי בהכרות: יעמוד הרב וכו' וכו', שאם אצרף הגאון: מה אני מביח לו לביאליק. ודאי חידוד הוא, גם נוסח עגנון גם נוסח צמח, אבל לפי ששיחת-חולין של תלמידי חכמים צריכה לימוד, שוב אינו חידוד בעלמא. שלמה צמח קני-מידה היו בידו, וטרח להעמיד עליהם ולהעמידם כסולם מוצב ומלאכי השירה יש בהם עולים עד השליבות העליונות והם המופת לכל העולים אחריהם, והיא שלחשה לו לפסוק: זה גאון וזה רב וזה צורבא-דרבנן, וזה אפילו צורבא דרבנן איננו.

ודאי הפסיקה, ככל פסיקה, אינה גמורה וחלוטה, והיא פרוזה למחלוקת הפוסקים, אבל על דרך ראייה כנגד ראייה, נימוק כנגד נימוק, בחינת לכו נא ונוכחה, ואילו הדחייה הסיטונית, כפי שהיינו לא אחת עדים לה, לא מעשה אנשים בגורים הוא, כי אם תעלול תיבוקות הוא.

ויכולתי להביא דוגמאות הרבה לקני-המידה, שהיו נקוטים בידי שלמה צמח, ושכפו עליו דרכו להחמיר,

דפליג — החל במאמרו, לפני למעלה משלושים וחמש שנים, באניה שהולכתו לדרום-אפריקה, וענינו גנותה של הפסיכואנליזה מבחינת שימושה במחקר הספרות וביקורתה (לשנים הוסיף על כך גם גנותה לגופה), ושהיה בחלקו מכוון כנגדי, וכמשפטו אחז לשון של חריפות הרבה. לא נשארתי חייב תשובה, והיא באה ברבים, ואף נכללה באיזה מספרי, ואם היה בה בסניגוריה שלי משום שיעור, הרי זה משום שהיה בקטיגוריה שלו משום קומה, היא הקומה הכולטת במה שהעלה על הכתב ואף במה שאמר בעל-פה.

ודאי קל יותר, ביחוד למי שנפגע מביקורתו, ורבים עשויים היו להיות נפגעים ואף נפגוע, מהם זקנים מהם צעירים, להפעיל את מנגנון הדחייה האוטומטי, שהנרקיסיות מסייעתו, ולהפטיר: רשע מרושע, שאמי-רת לאון חביבה עליו; אך ההפטר צריך בדיקה, שהרי ככל שדעתו היתה כחפצם נשכחה רישעותו ונצ-ררה שמש צדקה בכנפיו. ואין להסביר את שיכתם אלא מתוך שיכחה גדולה הימנה — היא שיכת הכלל הגדול: שופט אין לפניו אלא הן ברור או לאון ברור, ואילו השפיטה הרווחת לפי הכלל: א פאטש — א גלעט, א גלעט — א פאטש (= צליפה וגפיפה, גפיפה וצליפה), אפשר שיקול שמה ואפשר חשבון שמה, על כל פנים לאון שפיטה ומשפט שמה.

והרי עצם הסברה, כי שלמה צמח היה מושבע ועומד על הלאון ואמירתו, אמירת-תדיר, צריכה בדי-קה, והוא עצמו ניסה, לרגל מתן פרס "דבר" לו, לבדוקה מתוך שהעמיד כנגד אמירותיו לאון אמירו-תיו הן, ועיקר בדיקתו לא היתה בעימות מגין האמירות האלו ומגין האמירות האלו, אלא בהנחה שהיא גם מסקנת עצמה: לא ענין של חיבה כאן אלא ענין של חובה כאן. ולענין הדיספרופורציה שבין רושמו של הלאון ורושמו של התן דין לזכור, כי דרכו של חיוב, המעורר הסכמה, שאינו מעלה, ברגיל, פולמוס, ואילו דרכה של שלילה, שאינה מעוררת הסכמה, שהיא מעלה, ברגיל פולמוס. והוא עצמו היה, מתוך בדיחות דעת, מורגל לומר, כי, בעצם, יכול היה, לגבי כמה חזיונות שלא נראו לו, לקיים בחינת שבקיה ליה לרביא (באות ב"י!) דממילא נפיל, וביותר אמורים הדברים בחזיונות, שלא נועדו להם חיים ארוכים ביותר בחיי הדור והדורות, אבל החקלאי שבו הוא שמרד על יצר-החמיקה — כי מי כחקלאי יודע, עד מה צמחיתוהו וגידולי בוהו הפושטים והולכים חוסמים חיותם וחונקים נשימתם

ה.

מאז היותי קורא לשוננו וספרותה טרחתי שלא לפסוח על מאמר ממאמריו, מה־גם ספר מספריו, אלה במועדם ואלה במועדם — זולת ספר שנשמט ממני לרגל מסעי ואיחרתי לקראו — אבל הדברים אמורים בספרי הבלטריסטיקה, הביקורת והפובליציסטיקה שלו, לאפוקי ספרי העיון שלו, ביחוד באסתיטיקה (תיבה זו נעדרת, כמדומה, מכל כתביו), שאיני אדוק בהם, לא בלשוננו ולא בלעזו. ובשל מעשה שהיה, והוא מעשה בוררות שנתבעתי לו, הוצרכתי לקראם מהחל ועד כלה, ובנשימה אחת קראתיים והם היו לי כראיה מוחלטת לחטיביות סגנונו, כביטוי ליחוד אישיותו. ללמדך, כי גם דברי־תיאוריה, לא בלבד משלו, אלא של זולתו, שהוא בא להרצותם, טבועים במטבע שלו, בחותם שלו, בו עצמו. בבואי, איפוא, לסכם דברי עתה, והם כאמור דברי עראי, על האיש ודרכו הנהירה, האמיצה והמלאה בחייו וביצירתו, אומר, לשם מיצוי, מה שאמר ג. שופמן עם פטירת ביאליק, לאמור: "ונצחונו לא היה שלם, אלמלא דמות דיוקנו — — — אילמלא היופי אשר לעצם היותו". ודבריו כאור החוזר מדברי ביאליק עצמו, ואמנם רשם כמוטו להספדו זה את דברי המשורר: "ותפאר־תכם — עצם היותכם".

אך אסתפק בצמד דוגמאות, ולא ממרכזה של ביקור־רתו אלא משוליה. דוגמה ראשונה בענין התוכן — ביקורתו החדה על ספרו של ארי אבן־זהב על דוד ובת־שבע, בשל עצם נושאו, והוא דבר שלא נועזו לו גדולי־גדולים, והיא העלאתה של הדמות הזאת כדמות ראשה במחזה או ברומן, ומי שיכלתו גמודה ורדודה נועזו בה עתה. דוגמה אחרונה — בענין הלשון — ביקורתו החדה על לשונו של מ.א. ז'ק (ז'רננסקי) הבנויה אמנם פסיפס של לשון חכמים, אך השפה עודפת על הכל, ואף שעמדו לו פרקליטים חשובים — רא"ם ליפשיץ בפומבי וש"י עגנון בצנעה, דומני, כי ביסודו של דבר הדין היה עם שלמה צמת, ולא בלבד כלפי הנדון, שכן מטבעות לשון, אפילו ייחוסם מסולת, כלשון המשנה ומדרשות, לא שימוש בלבד הם צריכים, אלא היתוך הם צריכים, ואין היתוכם אלא בכוחה של אישיות מהתכת, העושה כל קנין וכל שאילה — סגנון משלה. הוא, שלמה צמת, נתקיימה בו כדרך שנתקיימה בבני עליה שהם מועטים, אמירתו של בופון: הסגנון הוא האדם, שקיים בהם בחמרי הלשון אימרת גיטה: אשר ירשת מקוד־מיד, נחל אותו למען תקננו. כי השקפות עולות והשקפות יורדות, סברות הולכות וסברות באות, ואמנותה של אישיות, המגולמה בסגנונה, לעולם עומדת.